

TATIANA KRYNICKA

ŚWIAT ROŚLIN W KOMENTARZACH DO WERGILIUSZA AUTORSTWA SERWIUSZA

Zapoczątkowana przez Dionizjusza Traka gramatyka była jednym z wielu greckich wynalazków, które szybko przyjęły się na rzymskim gruncie. Gramatyka łacińska, u której początków stali uczeni tej miary, co Warron i Quintus Remmiusz Palemon, osiągnęła najwyższy poziom swego rozwoju u schyłku Cesarstwa, ozdobiona imionami m.in. Donata, Serwiusza, Pruscjana.

Mimo pojawiających się nowych kierunków gramatyka pozostała nauką przede wszystkim teoretyczną i analityczną. Gramatycy nie tyle nauczali łaciny używanej na co dzień, ile opisywali język utrwalony w klasycznych arcydziełach wielkich mistrzów słowa, prozaików, lecz przede wszystkim poetów, wśród których tym przewodnim, najbardziej studiowanym autorem był Wergiliusz. Istotą nauki, której udzielał gramatyk, pozostało w związku z tym objaśnianie autorów, a główną metodą nauczania – czytanie ze zrozumieniem uprzednio poprawionych tekstów. Aby uczeń mógł wyrobić sąd o wartości estetycznej utworu, omawiano najpierw jego formę, następnie treść, drobiazgowo wyjaśniając rytm wiersza, spotykane w tekście rzadkie lub trudne słowa i zwroty poetyckie. Zachowane komentarze pozwalają poznać stosowaną przez gramatyków metodę, jak też świadczą o tym, że owo dokonywane przez nich objaśnianie tekstów służyło ostatecznie, jak zauważa H.-I. Marrou, nie tylko bądź nawet nie tyle do wydobycia z utworu jego zalet estetycznych, co do popisania się książkowymi wiadomościami posiadanymi przez nauczyciela i zaspokojenia ciekawości uczniów. Na ich erudycję składała się znajomość wszystkich istniejących ówczesnych nauk. Człowiek uczony był więc w starożytności i wczesnym średniowieczu osobą czytaną, znającą się na wszystkim, łącznie z matematyką, astronomią i ziołolecznic-

twem dzięki czytaniu dzieł klasyków literatury pięknej oraz stworzonych przez gramatyków do nich komentarzy¹.

W związku z tym nie budzi zdziwienia fakt, że liczne objaśnienia Serwiusza dotyczące roślin wspomnianych w utworach Wergiliusza zawierają wiadomości zarówno z retoryki i nauki o języku, jak też z literatury, mitologii, geografii, historii, historii naturalnej.

Komentator tłumaczy pojawiające się w tekście figury retoryczne, przy czym niekiedy nazywa je, niekiedy ogranicza się do stwierdzenia, że coś zostało powiedziane w znaczeniu przenośnym, niekiedy jedynie komentuje trudne, jego zdaniem, dla odbiorcy miejsca, ale zawsze zwraca uwagę na związek figur z naturą rośliny. W wypowiedzi Wergiliusza o tym, że „*Media fert tristes succos felicis mali*”, dostrzega peryfrastycznie nazwane drzewo cedratowe (*arbor medica*), rodzące „*mala medica*”, nazywa figurę i tłumaczy jej sens, odwołując się najpierw do nadzwyczajnej urodzajności cedratu, następnie do znanych właściwości leczniczych jego owoców; wyjaśnia też, że „*tristis*” użyte zostało w znaczeniu „*amarus*”². Sygnalizuje posługiwanie się przez Wergiliusza alegorią (*Bucol.* VIII, 12) i apostrofą (*Georg.* I, 215). Wyjaśniając wers o migdałowcu (*amygdala*) przybranym kwieciami, twierdzi, iż chodzi w nim o to, że drzewo rozkwita obfitym kwiatem, i dodaje, że poeta powiedział to w znaczeniu przenośnym³. Komentując słowa o ciemnosiej wierzbie (*salix*): „*Glauca, canentia fonde salicta*” – zauważa przede wszystkim, że poeta posłużył się metonimią, zastępując rzeczownik „*salix*” przez „*salicta*”, a następnie stwierdza, że użyte przez Wergiliusza epitety są udane, ponieważ liść wierzby jest z jednej strony biały, z drugiej – zielony⁴.

¹ H.-I. Marrou, *Historia wychowania w starożytności*, tł. z francuskiego S. Łoś, Warszawa 1969, s. 386-395; por. także: M. von Albrecht, *A History of Roman Literature from Livius Andronicus to Boethius*, New York 1997, s. 1468-1475; P. Riché, *Edukacja i kultura w Europie Zachodniej (VI-VIII wiek)*, Warszawa 1995, s. 13-17, 32-34; M. Bannard, *Geneza kultury europejskiej V-VIII wieki*, Warszawa 1995, s. 27-35.

² „[...] apud Medos nascitur quaedam arbor ferens mala, quae *medica* vocantur; quam per Periphrasin ostendit, eius supprimens nomen. Hanc plerique citrum vocant... haec arbor, i. e. citri, omni paene tempore plena est pomis; quae in ea partim matura, partim acerba, partim adhuc in flore sunt posita. Aut certe *felicis*, salubris. Nulla enim efficacior res est ad venena pellenda” (*Georg.* II, 126-127). „*Amarus*” w tym wypadku oznacza chyba nie tyle gorzki, co przykry, nieprzyjemny, ponieważ owoc cedratu ma kwaśny, a nie gorzki posmak, wydobywa się z niego kwas cytrynowy. Por. Z. Podbielkowski, *Słownik roślin użytkowych: polski, łaciński, angielski, francuski, niemiecki, rosyjski*, Warszawa 1985, s. 51.

³ „Induet in florem; [i. e., cum flos induet nucem, i. e., vestiet] se effundet in florem. [Figurate hoc dixit]” (*Georg.* I, 188).

⁴ „...locum salictum pro ipsis arboribus posuit. Bene autem ait et *Glauca* et *Canentia*: nam *salix* ab una parte alba est, ab altera *viridis*” (*Georg.* II, 13).

Objaśnia, że „tyjący” ogórek powiększa się zaokrąglając, gdyż rośnie w trawie, a gdyby był zawieszony, wydłużałby się⁵.

Komentując Wergiliusza, Serwiusz – jak przystało na gramatyka – zatrzymuje się przy zagadnieniach gramatycznych. Rozważa kwestie rodzaju, liczby lub przypadku, w których występują użyte przez poetę wyrazy, orzeka o ich poprawności, odwołując się zarówno do utworów innych poetów i pisarzy, jak też do swojego wycucia języka. Zauważa, że użyta przez Wergiliusza forma rodzaju nijakiego rzeczownika „heban” („hoc hebenum”) jest równie poprawna, co występująca u Lukana forma rodzaju żeńskiego („haec hebenus”)⁶. Pochwala Wergiliusza za poprawne, jego zdaniem, odmienianie „cucumis” na wzór „agilis”, zarzucając neoterykom posługiwanie się formą „cucumer, cucumeris” na wzór „pulvis”⁷. Stwierdza, że użycie przez Wergiliusza liczby mnogiej wyrazu „faba” jest niesłuszne, ponieważ nazwy wszystkich owoców w łacinie występują w liczbie pojedynczej⁸.

Serwiusz analizuje zjawiska fonetyczne zachodzące w wyrazach występujących w komentowanym przez niego tekście, na przykład aspirację wyrazów greckich, której w łacinie odpowiada użycie „s” („serpillum” – ἔρπυλλον)⁹ czy monoftongizację dyftongu „au” w „o” („caudicibus” – „codicibus”)¹⁰.

Omawia etymologię nazw poszczególnych roślin wspomnianych przez Wergiliusza. Wyprowadza ją wychodząc zarówno od właściwości („verbe-

⁵ „Cresceret in ventrem cucumis; in curvaturam. Ideo autem sic, quia per herbam. Nam rectus crescit si pendeat” (*Georg.* IV, 122).

⁶ „Sola India nigrum fert hebenum... Sane et haec hebenus, et hoc hebenum dicitur: hic neutro usus est, Lucanus vero ait (10, 117): *Hebenus Mareotica vastos Non operit postes...*” (*Georg.* II, 116).

⁷ „Sane hic cucumis huius cucumis declinatur, sicut *agilis*, secundum idoneos. Nam neoterici [*hic cucumer*] huius *cucumeris* dixerunt: sicut *pulvis pulvis*” (*Georg.* IV, 122).

⁸ „*Fabis*; contra rationem dictum, quia fruges omnes numeri singularis sunt” (*Georg.* I, 215).

⁹ „Sane *serpillum* herba est, [quae in Graeco aspirationem habet,] quam ἔρπυλλον Graeci dicunt: in multis enim nominibus, quae in Graeco aspirationem habent, nos pro aspiratione S ponimus” (*Bucol.* II, 11).

¹⁰ „*Quin et caudicibus sectis*; [*caudicibus* posuit] pro *codicibus*: sicut *caulem* pro *cole*: *sauricem* pro *sorice* dicimus” (*Georg.* II, 30). Obydwie formy są równie starożytne, *caudex* poświadczany jest od Katona, a *codex* od Plauta. Rozpowszechniona przede wszystkim w dialektach wiejskich wymowa „o” zamiast „au” uważana była za objaw prostactwa. Por. J. Saffariewicz, *Zarys gramatyki historycznej języka łacińskiego*, Warszawa 1953, s. 48-49; por. także Isidore de Séville, *Étymologies*, Livre XVII: *De l'agriculture*, Texte établi, traduit et commenté par J. André, Paris 1981, s. 51, n. 84. Jak widzimy, również Serwiusz akcentuje poprawność form z dyftongami. Zwróćmy też uwagę na to, że już trzy wieki później, w czasach Izydora z Sewilli właśnie one, a nie uznawane niegdyś za wulgarne formy monodyftongizowane wymagały wyjaśnienia – por. *Et.* XVII, 5, 4.

nae” – od „ver”, „viridis”, ponieważ są zawsze zielone)¹¹, jak też od sposobu uprawy („legumen” od „legatur”, ponieważ zbiera się je ręcznie, bez ścinania) i zastosowania („frumentum” od „frumen”, gdyż służy do przygotowania pokarmów)¹², od miejsca pochodzenia („pyra Crustumia” od miasta Crustumium¹³, „mała Cydonea” (pigwa) od Cydonii¹⁴), wielkości („pyra volemata” od „vola”, gdyż są wielkie na całą dłoń)¹⁵. Wyjaśniając etymologię niektórych nazw, odwołuje się do znajomości greki: *acanthos* [sic!] nazywa się tak dlatego, że ma wiele kolców (greckie ἄκανθα – kolec)¹⁶, *opobalsamum* to sok drzewa różanego (*balsamum*), zwany tak od greckiego ὀπός (sok), a *xylobalsamum* – drewno (od greckiego ξύλον – drewno)¹⁷. Serwiusz zauważa również, że niektóre łacińskie nazwy roślin są transliteracją odpowiednich nazw greckich (*casia* (*cynamon*) – κασία, *amygdalum* – τὸ ἀμύγδαλον, τὰ ἀμύγδαλα)¹⁸. Podaje synonimiczne nazwy zaznaczając, że któraś z nich jest bardziej uczona, inna – ludowa (jak w wypadku lucerny: „medica” – „Sylla”; „saliunca”¹⁹ – „orcitunica”)²⁰, zapożyczona – łacińska („mała

¹¹ „Verbenae dicuntur virgulta quae semper virent iucundi odoris. Alii verbenas virgulta religioni apta. Alii proprie olivarum ramos... Alii rorem marinum dicunt, omnia tamen haec a viriditate verbenae appellantur” (*Bucol.* VIII, 65); por. także: „Quidam sane venis* (veris) proximi herbas *verbenas* dicunt” (*Aeneid.* XII, 120); por. J. André, *Lexique des termes de botanique en Latin*, Paris 1956, s. 140.

¹² „Dicitur *frumentum* a *frumine*, quod est gulae prominens pars. *Legumen*; legumen dicitur quod manu legatur, nec sectionem requirat” (*Georg.* I, 74).

¹³ *Georg.* II, 88. Krustumium (Krustumera) – sabińskie miasto na północ od Rzymu, położone na lewym brzegu rzeki Tybr. Por. A. Forcellini, *Lexicon totius latinitatis*, t. V: *Onomasticon*, ed. J. Perin, Patavii 1940 [dalej cyt. jako LTL], s. 437; por. także И. Дворецкий, *Латинско-русский словарь*, Москва 1996, s. 211. Komentowany przez Serwiusza fragment *Georgik* zawiera najstarszą w literaturze łacińskiej wzmiankę o tych sławnych w starożytnym świecie gruszkach, uznanych za najsmaczniejsze, „omnium gratissimae”, przez Pliniusza (XV, 53) i zaliczonych do najbardziej szlachetnych odmian przez Kolumellę (V, 10, 18). Por. М. Сергеевко, *Очерки по сельскому хозяйству Древней Италии*, Москва 1958, s. 224.

¹⁴ *Bucol.* II, 51. Pigwa. Cydonia – miasto w północno-zachodniej części Krety, założone według świadectw starożytnych pisarzy przez samego króla Minosa, dzisiejsze Khania. Por. LTL s. 445; por. Дворецкий, *Латинско-русский словарь*, s. 218.

¹⁵ „Nam et volemata ab eo quod volam impleant dicta sunt” (*Georg.* II, 88). Jedna z najstarszych odmian grusz w starożytnej Italii. Po raz pierwszy wspomniana przez Katona, który zalecał jej uprawę w majątkach położonych w pobliżu Rzymu (VII, 3). Por. Сергеевко, *Очерки*, s. 223.

¹⁶ „*Acanthos* dicta, quia spinis [est] plena” (*Georg.* II, 120).

¹⁷ „Sane *Balsamum* est arbor ipsa: *Opobalsamum*, succus collectus ex arbore: nam ὀπός dicitur succus, [τό] ξύλον lignum [unde *Xylobalsamum* lignum ipsius arboris]” (*Georg.* II, 120).

¹⁸ *Bucol.* II, 49; *Georg.* I, 187.

¹⁹ Współczesne nazwy botaniczne: *Nardum celticum* L., *Valeriana Celtica* L. Por. *Lexique*, s. 217, 279.

²⁰ *Georg.* I, 216; *Bucol.* V, 17.

cydonea” – „cotonea”)²¹ czy występująca u pewnego autora („melisphylla” (*melisa*) – „apiastrum” u Warrona)²². Wspomina związane z poszczególnymi roślinami przysłowia. Opowiadając o rosnącej na Sardynii trującym jaskrze (*herba sardonica*), podaje, że jego jad wywołuje u umierających skurcz mięśni twarzy, przypominający uśmiech i wspomina o istniejącym w związku z tym powiedzeniu ludowym „sardoniczny śmiech”²³.

Odsyła czytelnika do dzieł innych autorów, którzy pisali o wspomnianych przez poetę roślinach, najczęściej do poetów – Homera (*Bucol.* VII, 61), Menandra i Terencjusza (*Aeneid.* XII, 120), Horacego (*Bucol.* II, 47; IV, 20), Owidiusza (*Bucol.* V, 10), Lukana (*Georg.* II, 116), neoteryków (*Georg.* IV, 122), anonimowych „antiqui lyrici” (*Georg.* II, 126), „lyrici” (*Bucol.* VIII, 13). Czasami cytuje ich wypowiedzi, czasami tylko podaje odnośniki do nich²⁴. Nawiązuje do wypowiedzi Pliniusza (*Georg.* II, 119), Warrona (*Bucol.* VIII, 13; *Georg.* IV, 63), Dionizjusza (*Georg.* I, 215), Werriusza Flakka (*Bucol.* VII, 53), Salustiusza (*Bucol.* II, 49; VII, 41), autorów traktatów medycznych (*Georg.* II, 64); niekiedy dyskutuje z nimi (*Georg.* II, 126 n.; *Bucol.* VII, 53), niekiedy uzupełnia swój przekaz, cytując fragmenty ich dzieł (*Georg.* II, 119)²⁵. Dzięki wspomnianym nawiązaniom do utworów innych autorów Komentarze Serwiusza stały się dla czytelników, jak również dla korzystających z jego dzieł późniejszych pisarzy kopalnią wiadomości nie tylko o realiach przedstawionych w poezjach Wergiliusza, lecz również o twórczości innych autorów. Gwoli przykładu: Izydor z Sewilli, pisząc w swoich *Etymologiach* o roślinach, nie zwraca się po wiadomości o nich bezpośrednio do poetów, ale właśnie do Serwiusza oraz innych komentatorów i kompilatorów²⁶.

²¹ *Bucol.* II, 51

²² *De re rustica*, III, 16; *Georg.* IV 63

²³ *Ranunculus Sarduus* Crantz, rodzina: Jaskrowate. Serwiusz podaje o niej co następuje: „...in Sardinia enim nascitur quaedam herba, ut Sallustius dicit, apiastri similis: haec [comesa] ora hominum rictus dolore contrahit, et quasi ridentes interimat. [Unde vulgo σαρδίνιος γέλως]” (*Bucol.* VII, 41); por. *Lexique*, s. 281; por. także *Świat roślin, skał i minerałów*, red. L. Šomšák, tł. z języka słowackiego E. Siatkowska, Warszawa 1982, s. 92.

²⁴ *Bucol.* II, 47; IV, 20; V, 10.

²⁵ Wergiliusz, Terencjusz, Owidiusz, Lukan i Horacy, a wśród prozaików Salustiusz i Cyce-ron byli najbardziej czytany i studiowanymi przez gramatyków mistrzami słowa. Por. Mar-rou, *Historia wychowania*, s. 388-389. Konieczność zasięgnięcia wiadomości o roślinach każe Serwiuszowi sięgnąć po encyklopedię Pliniusza, traktat o rolnictwie Warrona, tłumaczenie Magona autorstwa Dionizjusza, dzieła medyków.

²⁶ W poświęconej roślinom XVII księdze *Etymologii* Izydora cytuje: Wergiliusza – 22 razy, Owidiusza i Persjusza – po 2 razy, Homera, Enniusza, Warrona Atacyńskiego, Lukana, Marcjalisę oraz anonimowego poetę – po 1 razie. Jest jednak rzeczą absolutnie oczywistą, że dzieła tych

Opowiadając o roślinach, Serwiusz często streszcza związane z nimi mity. Większość z nich dotyczy powstania rośliny. Wspomina więc wspaniałych młodzieńców – Papavera, Narcyza i Anethosa, którzy z powodu nieszczęśliwej miłości, „ex amore”, stali się odpowiednio makiem, narcyzem i koprem (*Bucol.* II, 48). Bardziej szczegółowo opowiada historie cyprysu (*cypressus*) i topoli (*populus*). *Cypressus* był ulubieńcem Sylwana. Kiedy Sylwan przez przypadek zabił ukochaną łąnię chłopaka, zmarł on z tęsknoty za nią, a pogrążony w smutku bóg lasów zamienił go w drzewo (*Georg.* I, 20). Porwana do podziemi przez zakochanego w niej Plutona Okeanida Leuke po śmierci przemieniona została w topolę (*Bucol.* VII, 61), a tracka królowna Fillida, która zwątpiła w miłość swego narzeczonego i popełniła samobójstwo – w migdałowiec (*Bucol.* V, 10). O początkach uprawy oliwki opowiada mit streszczony przez Serwiusza w komentarzu do I księgi *Georgik* (12-13). Przedstawia też powody, dla których mirt (*mirtum*) poświęcony jest Wenus (*Bucol.* VII, 62; *Georg.* II, 64), a wawrzyn (*laurus*) i bluszcz (*hedera*) – wybrańcom Apollina, poetom (*Bucol.* VIII, 12).

Serwiusz wspomina o związanych z roślinami wydarzeniach i tradycjach historycznych. Interesują go moment i okoliczności sprowadzenia poszczególnych roślin do Italii: lucerny (*herba medica*) z Midii przez Grecję, do której trafiła ona w okresie wojen perskich (*Georg.* IV, 20), kolokazji – z Egiptu za czasów Augusta (*Bucol.* IV, 20). Wspomina o wykorzystaniu przez Hannibala przeciwko Rzymianom kolczastych *tribuli*²⁷ (*Georg.* I, 153). Tłumaczy też, że nazwą *verbena* obejmowano początkowo jedynie święte gałęzie wyrosłe na Kapitolu, którymi koronowano fecjałów przed zawieraniem przez nich umów czy ogłoszeniem wojny, później przyjął się zwyczaj nazywania tak gałęzi wszystkich roślin, wykorzystywanych w obrzędach religijnych – wawrzynu, mirtu, oliwki (*olea*) (*Aeneid.* XII, 120).

Można pokusić się o stwierdzenie, że historia naturalna interesuje Serwiusza o wiele mniej niż związane z roślinami wątki mitologiczne, literackie czy historyczne. Rzadko, ale zdarza mu się poprzestać na samej definicji rośliny („*saliunca, herbae genus*”, *Bucol.* V 17; „*carduus, spinae genus*”, 39).

---

poetów nie są bezpośrednim źródłem Izydora. Encyklopedysta cytuje ich za Serwiuszem (9 razy), Ambrożym (1 raz) oraz innymi, nieznanymi autorami. Por. J. André, *Introduction*, [w:] Isidore de Séville, *Étymologies*, Texte établi, traduit et commenté par J. André, Paris 1981, s. 3-11, 6-7.

²⁷ *Tribulus terrestris* L., rodzina: Parolistowate. Roślina roczna o łodygach rozestanych długości 10-30 cm, kulistych, ościstych owocach, które po tym, jak dojrzeją, rozpadają się na pięć części. Rośnie na piasku, suchych ugorach, obrzeżach pól. Polskiej nazwy nie posiada. Por. *Lexique*, s. 320; por. także *Świat roślin*, s. 124.

Zamiast je opisywać, często po prostu porównuje do innych, na przykład dziki bez hebd (*ebulum*) do czarnego bzu (*sambucus*) (*Bucol.* X, 27), jaskier – do melisy (*Bucol.* VII, 41). Wygląd, zapach, właściwości prezentuje bardzo zwięźle, wręcz pobieżnie. O akancie mówi, że jest wiecznie zielony i ma wiele kolców²⁸; o lucernie, że ma trzy listki i zawsze się zieleni²⁹; o łopianie (*lappa*), że jest szorstki³⁰; o *tribuli*, że ich zielone liście, gdy wyschną, zamieniają się w kolce³¹; o paliurusie, że jest to trawa bardzo szorstka i kolczasta³²; o dębnie ostrolistnym (*illex*), że jest to drzewo o bujnych gałęziach rodzące żołędzie³³; o tym, że jałowiec (*juniperus*) jest kolczasty i ma owoce podobne do pieprzu³⁴; że owoce pigwy pokryte są puszkami³⁵.

Również pokrótce opisuje zarówno właściwości naturalne, jak też magiczne roślin. Informuje, że kardamon (*amomum*) to trawa o cudownym zapachu³⁶; że cynamon i rozmaryn są lubiane przez pszczoły³⁷; że czosnek (*allia* [sic!]) i macierzanka piaskowa (*serpyllum*), które lubią ciepłe miejsca, są dobre na gorączkę, ponieważ środki lecznicze działają na zasadzie leczenia przeciwnego przeciwnym bądź podobnego podobnym³⁸; że kocanka (*baccar*) chroni przed urokiem³⁹.

Dość pobieżnie omawia sposoby uprawy i wykorzystania roślin. Wspomina o kilkakrotnym zbiorze lucerny w ciągu roku (*Georg.* I, 215), o wykorzystaniu wiązów (*ulmus*) do urządzenia arbustum⁴⁰, a pewnej odmiany świerku – do budowy statków⁴¹, o wydobywaniu barwnika zwanego *sandycinus* z zio-

²⁸ „Acanthus arbor est in Aegypto semper frondens, ut oliva, laurus. Acanthos dicta quia spinis est plena. Abundat hac etiam Circina insula” (*Georg.* II, 120).

²⁹ „...ut dicit Dionysius, trium foliorum est, semper[que] virens” (*Georg.* I, 215).

³⁰ „Lappaeque, species herbae hirsutae” (*Georg.* I, 152).

³¹ „Tribulique; genus spinae, quod donec viret mollia folia habet, ubi inaruerit asperantur in spinas” (*Georg.* I, 153). Kolce mają owoce, nie liście tribuli. Por. *Świat roślin*, s. 124.

³² „herba asperrima et spinosa” (*Bucol.* V, 39).

³³ „arbor glandifera et vitiosa” (*Bucol.* IX, 15).

³⁴ „Juniperus est quasi aculeis praedita, baccas ad piperis speciem gerens” (*Bucol.* VII, 53).

³⁵ „lanuginis plena sunt” (*Bucol.* II, 51).

³⁶ „herba suavissimi odoris” (*Bucol.* IV, 25).

³⁷ „aptae apibus” (*Georg.* II, 213).

³⁸ „herbas calidas, quae aestum repellunt. Nam, ut etiam Plinius dicit in *Naturali Historia*: *Omnis medicina, aut a contrario, aut a simili quaeritur; unde etiam calor potest aut frigore, aut alio calore depelli*” (*Bucol.* II, 11).

³⁹ „fascinum depellit” (*Bucol.* VII, 27).

⁴⁰ „ulmus, lignum est sub quo vinea fit” (*Bucol.* I, 59).

⁴¹ „Caus abies visura marinos; est enim abietis species apta navibus quam Sappinum vulgo vocant” (*Georg.* II, 68).

ła o nazwie *sandyx*⁴², o składaniu ofiar z gałązek zawsze zielonych roślin, *verbenae* – oliwki (*oliva*), palmy, rozmarynu, wawrzynu⁴³. Za Pliniuszem przytacza sposób na sprawdzenie autentyczności żywicy drzewa różanego⁴⁴.

Jeśli wzmianka o jakiejś roślinie w tekście Wergiliusza jest niejasna, Serwiusz próbuje ją zidentyfikować. Tak więc przypuszcza, że zwodniczą trującą trawą, „herba fallax veneni” z czwartej bukoliki można utożsamić bądź z jaskrem, podobnym do selera, bądź z *aconitum*⁴⁵, wspomnianym w *Georgikach* (I, 152), ale na pewno nie ze znaną wszystkim cykutą⁴⁶. Serwiusz usiłuje wprowadzić swego rodzaju klasyfikację. Rozróżnia, na przykład, *poma* – wszystkie miękkie owoce oraz *nuces* – owoce pokryte twardą skorupą, wśród których wyróżnia leszczynę, migdały, orzechy włoskie i kasztany⁴⁷. Odnosi do strączkowych – *legumina* – uprawy zbierane ręcznie, bez ścinania, a do zbóż – *frumenta* – wszystkie rośliny, wybijające kłos⁴⁸. Od Serwiusza dowiadujemy się również o istnieniu poszczególnych odmian – czarnym i białym bluszczu⁴⁹ oraz krustumijskich, syryjskich i *volema* gruszech⁵⁰.

W przypadku roślin egzotycznych Serwiusz podaje miejsca ich występowania. Informuje, że ojczyzną akantu jest Egipt, hebanu – Egipt i Indie, drzewa cedratowego – Midia⁵¹. Czasem dodaje, że pewną roślinę można spotkać wy-

⁴² „*Sandyx*; herba est de qua sandycinus tingitur color” (*Bucol.* IV, 45). Niezidentyfikowana roślina, z której wydobywano czerwony barwnik. Nazwa, zdaniem J. André, wywodzi się od greckiego σάνδυξ, por. *Lexique*, s. 280.

⁴³ *Aeneid.* XII, 120.

⁴⁴ „Probatio autem Opobalsami, ut dicit Plinius, haec est, *Si contra solem feratur et corruptum non sit, manum ferentis exurit*” (*Georg.* II, 120).

⁴⁵ Niezidentyfikowana roślina toksyczna, opisywana przez Pliniusza i Dioskoridesa, por. *Lexique*, s. 17.

⁴⁶ „...non cicutam dicit, quae omnibus nota est; sed illam sardoniam, quae apiastro similis homines decipit; vel aconita; ut (*Georg.* I, 152): *Nec miseros fallunt aconita legentes*” (*Bucol.* IV, 24). Cykuta – to spolszczona łacińska nazwa szaleju jadowitego (*Cicuta virosa* L., rodzina Selerowate), trującej rośliny zawierającej cykutynę. W starożytności natomiast nazwą „cicuta” obejmowano szczywół plamisty – *Conium maculatum* L., zawierającą koniinę roślinę leczniczą i silnie trującą z rodziny Selerowatych. Właśnie wydobywaną z niej truciznę wykorzystywano do wykonania wyroków śmierci, por. *Lexique*, s. 90; por. także B. Z e m a n e k, *Cykuta*, [w:] *Encyklopedia Biologii*, pod red. Z. Otałęgi, t. II, Kraków 1998, s. 260.

⁴⁷ „*Nuces generaliter dicuntur omnia tecta corio duriore: ut avellanae, amygdalae, iuglandes, castanae, sicut poma dicuntur omnia molliora*” (*Bucol.* II, 52).

⁴⁸ „*Legumen dicitur quod manu legatur, nec sectionem requirat. Frumenta vero sunt omnia quae ex se emittunt aristas*” (*Georg.* I, 71).

⁴⁹ „*Hedera formosior alba; quia sunt et nigrae hederiae... Nigra autem, vel alba hedera non ex foliis, sed ex ligno cognoscitur*” (*Bucol.* VII, 38).

⁵⁰ *Georg.* II 88.

⁵¹ O akancie – *Georg.* II, 120; hebanie – *Georg.* II, 116; drzewie cedratowym – *Georg.* II, 126.

łącznie w jakimś miejscu, na przykład, kardamon – w Asyrii⁵², czy w wielkiej ilości – akant na wyspie Circina⁵³, lucernę w Wenetii⁵⁴, czy też najlepszej jakości – soczewicę w egipskim Peluzjum⁵⁵. Informuje o miejscach, z których się wywodzą znane odmiany niektórych roślin, jak kwitnące dwa razy do roku róże z Pestum⁵⁶ czy rumiane krustumijskie grusze – z Krustumerium.

Wybór roślin, o których mówi Serwiusz, uwarunkowany jest, rzecz jasna, ich występowaniem w komentowanych utworach Wergiliusza. Te z nich, o których Wergiliusz wspomina wielokrotnie, nie jeden raz pojawiają się również w Komentarzach Serwiusza. Jest godne uwagi, że mimo to podawane o nich przez gramatyka informacje nigdy nie powtarzają się, lecz raczej uzupełniają i składają na dość dokładną prezentację, co świadczy zarówno o rzetelnym dopracowaniu Komentarza, jak też o błyskotliwej erudycji autora. Tłumacząc, dlaczego mirt jest poświęcony Wenus, odwołuje się zarówno do mitów, jak też do literatury medycznej, psychologii i natury samej rośliny. Wymienia zatem pięć powodów: to, że mirt występuje na morskich wybrzeżach, a Wenus zrodziła się z morza; to, że po wyjściu z morskich fal schowała się ona w zaroślach mirtu, ukrywając swoją nagość; to, że ma przyjemny zapach; że stosowany jest w profilaktyce i leczeniu chorób kobiecych; wreszcie to, że miłość jest krucha jak mirt⁵⁷.

Charakter podawanych przez Serwiusza informacji wynika przede wszystkim z konieczności wyjaśnienia tekstu, co jest celem gramatyka. Uwagi zamieszczone w komentarzu często są przydatne, a nawet konieczne do zrozumienia zawartości poezji. Na przykład, komentując IV bukolicę, Serwiusz słusznie zauważa, że Wergiliusz sławi mające przyjść na świat cudowne dziecko już poprzez sam dobór roślin, którymi zdaniem poety ziemia uczci

⁵² „Amomum herba est suavissimi odoris quae tantum in Assyria nascitur” (*Bucol.* IV, 25).

⁵³ *Georg.* II, 120. Wyspa znajdująca się pomiędzy Sycylią i Afryką, bliżej Afryki, współczesna nazwa Kerkenah, por. LTL s. 357.

⁵⁴ *Georg.* I, 215. Venetia – region zamieszkały przez galijskie plemię Wenetów, por. LTL t. VI, s. 756; por. także Д в о р е ц к и й, s. 810.

⁵⁵ „Pelusiaca lentis; Pelusium unum est de septem ostiis Nili, [ubi primum lens inventa dicitur, vel] ubi optima lens nascitur” (*Georg.* I, 228). Peluzjum – położone nad Nilem miasto w Dolnym Egipcie, dzisiejsze Tineh, por. LTL t. VI, s. 448; por. także Д в о р е ц к и й, s. 562.

⁵⁶ „Biferique rosaria Paesti; Paestum oppidum Calabriae est, in quo uno anno bis nascitur rosa” (*Georg.* IV, 118). Miasto położone w bardzo żyznej okolicy na zachodnim wybrzeżu Lukanii, zwane dziś Pesto, por. LTL t. VI, s. 409-410; por. także Д в о р е ц к и й, s. 547.

⁵⁷ „Formosae myrtus Veneri; myrtum ideo dicatam Veneri volunt, quia cum a mari exisset, laetit in myrto, ne nuda conspiceretur, vel quia fragilis est, ut amor inconstans, vel quia iucundi odoris...” (*Bucol.* VII, 62); por. także: „Huic autem myrtus consecrata est, vel quod haec arbor gaudet litoribus, et Venus de mari dicitur procreata; vel quod, ut medicorum indicant libri, haec arbor apta est mulierum necessitatibus plurimis” (*Georg.* II, 64).

jego pojawienie się. Serwiusz tłumaczy, że bluszcz zdobi poetów, kolokazja jest poświęcona Augustowi, a chroniąca przed urokiem kocanka zapowiada wspaniałość chłopca. Pomagają lepiej zrozumieć myśl poety czynione przez Serwiusza odniesienia do mitologii (*Georg.* I, 78; *Bucol.* VII, 61 n.) oraz geografii (*Georg.* II, 37; *Bucol.* IV, 25). Często jednak w potoku wiadomości ze wszystkich dziedzin wiedzy komentowany tekst w ogóle znika z pola widzenia, a sam komentarz służy już tylko do popisania się wiedzą autora. Zupełnie nieprzydatnym dla czytelnika Wergiliusza jest przytaczana przez Serwiusza informacja o sposobie sprawdzenia autentyczności żywicy drzewa różanego (*Georg.* II, 119). Dyskurs o rozróżnieniu między *nuces* i *poma* Serwiusza całkowicie przesłania wyznania zakochanego Korydona (*Bucol.* VII, 62).

Podsumowując, można stwierdzić, że wiedza o roślinach, którą przekazuje Serwiusz, jest zaczerpniętą wyłącznie z książek wiedzą gramatyka. Nie wynika ona z obserwacji roślinności ani nawet nie zdradza zainteresowania się nią. Wykład Serwiusza jest nie tyle wykładem wiadomości o roślinach, co wykładem wiadomości z różnych dziedzin humanistycznych – gramatyki, retoryki, historii, mitologii – przy okazji prezentacji roślin wspomnianych w utworach Wergiliusza. Przekazywane przez Serwiusza wiadomości o świecie roślin mają charakter czysto literacki. Nawet wtedy, gdy zwraca się ku zagadnieniom z historii naturalnej, opisuje poszczególne rośliny bardzo pobieżnie, powołując się przy tym najczęściej na zdanie innych pisarzy, poetów, tradycję ludową. Będąc jednym z *praeceptores Europae*, Serwiusz przekazuje pokoleniom erudyków właśnie taką książkową wizję realnego świata, którą będzie dane zmienić dopiero mającym pojawić się za kilka wieków pokoleniom uczonych.

BIBLIOGRAFIA

- Commentarii in Vergilium Serviani sive commentarii in Virgilium, qui Mauro Servio Honorato tribuuntur, ed. h. Albertus Lion, t. I-II, Göttingae 1826.
- Albrecht M. von: A History of Roman Literature from Livius Andronicus to Boethius, New York: E. J. Brill 1997.
- André J.: Isidore de Séville, Étymologies livre XVII, Texte établi, traduit et commenté par J. André, Paris: Les Belles Lettres 1981.
- Lexique des termes de botanique en Latin, Paris: Libraire Klincksieck 1956.

- Banniard M.: Geneza kultury europejskiej V-VIII wieku, tł. z francuskiego A. Kuryś, Warszawa: Nouvelle Marianne 1995.
- Forcellini A.: Lexicon totius latinitatis, t. V-VI : Onomasticon, ed. J. Perin, Patavii 1940.
- Дворецкий И.: Латинско-русский словарь, Москва: Русский язык 1996 [изд. 4].
- Marrou H.-I.: Historia wychowania w starożytności, tł. z francuskiego S. Łoś, Warszawa: PIW 1969.
- Podbielkowski Z.: Słownik roślin użytkowych: polski, łaciński, angielski, francuski, niemiecki, rosyjski, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne 1985 [wyd. 5].
- Riché P.: Edukacja i kultura w Europie Zachodniej (VI-VIII wiek), tł. z francuskiego M. Radożycka-Paoletti, Warszawa: Nouvelle Marianne 1995.
- Safarewicz J.: Zarys gramatyki historycznej języka łacińskiego, Warszawa: PWN 1953.
- Сергеенко М.: Очерки по сельскому хозяйству Древней Италии, Москва: Издательство Академии Наук СССР 1958.
- Świat roślin, skał i minerałów, red. L. Šomšák, tł. z języka słowackiego E. Siatkowska, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne 1982.
- Zemanek B.: Cykuta, [w:] Encyklopedia Biologii, pod red. Z. Otałęgi, t. II, Kraków OPRES 1998, s. 260.

EL REINO VEGETAL EN LOS COMENTARIOS A VERGILIO DE SERVIO

Resumen

Acabado el análisis de las referencias a las plantas incluidas en los Comentarios a Vergilio de Servio llegamos a la conclusión de que tienen carácter más bien literario que de la historia natural. Su papel principal consiste en explicar la obra del gran Poeta, sí bien cabe decir que a la vez se emplean para demostrar la erudición del gramático.

Resumido por Tatiana Krynicka

Słowa kluczowe: gramatyka, Serwiusz, historia naturalna, rośliny.

Palabras claves: gramática, Servio, historia natural, plantas.

Key words: grammar, Servius, natural history, plants.